

Haven på museum

– oplæg til et forskningsprojekt

Af *Mette Skougaard*

Der er i dag en voksende interesse for gamle kulturplanter, gamle økologiske dyrkningsmetoder og ældre haveanlægs stilpræg og formsprog, som museerne forventes at kunne imødekomme.

Hertil kommer, at stadig flere museer engagerer sig aktivt i arbejdet med bevaring af historiske haver og etablering af gamle haveanlæg omkring museerne. Men mens haveanlæg ved slotte, herregårde, klostre m.v. er relativt veldokumenterede, findes der ingen systematiske og dyberegående undersøgelser af de enkelte landsdeles bondehaver, og det dokumentationsmæssige materiale for senere rekonstruktioner er på mange måder ubearbejdet.

Jeg vil i det følgende illustrere baggrunden for rekonstruerede haveanlæg med eksempler fra Frilandsmuseet ved Sorgenfri, hvis haver er de første af deres art her i landet, som på mange måder har dannet forbillede for andre museer både her og i udlandet.

Frilandsmuseet blev åbnet i Sorgenfri i 1901, og allerede på dette tidspunkt havde museets grundlægger, Bernhard Olsen, planer om at omgive museets bygninger med humle- og blomsterhaver, kål- og abildgårde og med løvtræer. Han havde stort kendskab til havekunst bl.a. fra sin tid som direktør for Tivoli 1868–1886, og det er ikke mindst hans fortjeneste, at Tivolihaverne fik deres enestående karakter.

De første haver på museet blev dog ikke anlagt efter de oprindelige planer. Bernhard Olsen fik i stedet anlagt strengt geometriske rosenhaver og bede med sjældne planter, som absolut ikke havde karakter af bondehaver, og som ikke på nogen måde knyttede sig til museets bygninger.

Efter de første år kom en tid, hvor man ikke havde ressourcer til havearbejdet, og det hele groede til. Den svenske etnolog, Sigfrid Svensson, har fra sin ungdom midt i 1920'erne til overinspektør Peter Michelsen berettet, hvordan han fra Lund

tog over Øresund og ud til Lyngby for at studere dansk folkekultur. Han havde sin kæreste med og han har fortalt, at det stærkt tilgroede Frilandsmuseum var et dejligt sted at sværme for nyforlovede.¹

Først da Kai Uldall blev leder af Frilandsmuseet i 1941 blev der for alvor sat skub i anlæggelsen af bondehaver på museet.

Den første større indsats blev gjort i forbindelse med de fynske bygninger. Bygningerne var hjemtaget i 1920erne og 1930erne, og man kendte intet til de originale haver, som man ikke ved nedtagelsen af bygningerne havde dokumenteret. Derfor måtte haverne rekonstrueres på grundlag af et omfattende materiale bl.a. Uldalls erindringer, notater fra hans mange rejser rundt i landet samt litteraturstudier. Inspiration til haveplaner blev hentet i Hans Rasmussøn Block: »Horticultura Danica« fra 1647 med tegninger, der viser forskellige inddelingsmåder af en haves bede. Også tidens forfattere påvirkede Frilandsmuseets haver. Poul Martin Møller beskriver i »Lægdsgården fra Ølseby-Magle« planter der genfindes i museets haver. Den lille have ved gården fra Kølvrå er anlagt efter Jeppe Åkjærs digt: »Mors Have«.

To af de fynske haver viser tiden omkring år 1800 med små jordstykker opdelt efter forskellige funktioner: pryd-, frugt-, humle, kål- og urtehaver med symmetrisk anlagte bede i prydhaven. Haverne karakteriseres ved de firkantinddelte blomsterbede, der fremhæves af lavendel- og buskbomhække, stilpræg der leder tanken hen på renæssansens haver omkring slotte og herregårde med regelmæssige kvadratiske bede adskilt af gange på kryds og tværs – stilpræg der mere flere hundrede års forsinkelse og i formindsket målestok optræder i bondehaverne til efterligning af de store anlæg ved slotte og herregårde.

En tredje have viser en noget senere tid, ca. 1850, med firkantede bede omkranset af klippede buskbomhække og et rundt rosenbed i midten. Man aner med lidt god vilje det franske haveanlæg og den barokke formverden med symmetri omkring en midterakse.²

Hovedvægten i disse haveanlæg var lagt på at vise de mere interessante og specielle fænomener, f.eks. gamle læge- og blomsterplanter, frem for de kålplanter og andre grønsager, som har været dominerende i de gamle haver. Og det er ikke noget tilfælde. For intentionen var ikke primært at vise den

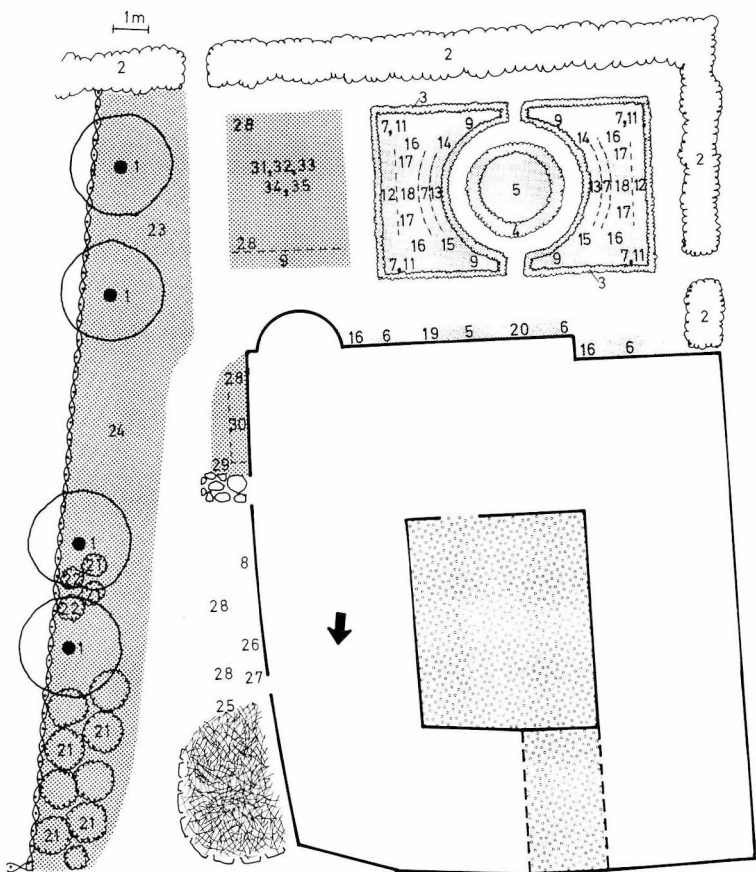

Fig. 1. Plan over haven ved huset fra Kirke Søby, Frilandsmusset, komponeret på grundlag af fhv. overinspektør Kai Uldalls undersøgelser. Havens stil repræsenterer tiden omkring midten af forrige århundrede med spor fra barokhavens symmetriske opbygning. Opmålt og tegnet af Mogens Brahde 1985.

enkelte bondehave, som den havde været. Man ønskede snarere at give et kulturhistorisk billede af interessante træk i anlægsform og plantesammensætning, for at vise hvordan havens stilarter har fundet vej til bondens have, og så spiller det

ikke den store rolle, at der næppe nogensinde har eksisteret haver, som helt svarede til de her omtalte.

Det harmonerer fuldt ud med den holdning, man på dette tidspunkt havde til valg af bygninger og metoden ved deres genopførelse. Der blev lagt vægt på at vise gamle konstruktionsformer og bygningstyper. Ved genopførelserne af bygningerne skulle de typiske træk fremhæves frem for de individuelle. Husenes tømmer blev rettet op og fornyet, og bygningerne mistede deres præg af generationer af beboeres brug og slid for at fremstå i en mere retlinet og nybygget form, der viste de stilmæssige træk på bekostning af det rent autentiske.³

Samtidig med at haverne blev taget op, blev også museums-parken omlagt, så man kunne genskabe karakteristiske landskaber og vegetation typisk for de forskellige landsdele, bygningerne kom fra. I museet er de fynske bygninger samlet i et landsbymiljø med gadekær, bystævne, landsbysmedje osv.

Husene fra det vestlige Danmark blev placeret i omgivelser der så vidt muligt modsvarer hjemstederne, ikke i landsbyer men som fritliggende bygninger omgivet af områder med hede, marsk eller klit. At skabe sådanne landskaber med planter, som ikke vokser naturligt i Lyngby, er meget arbejdskrævende, men væsentligt for formidlingen af bygningerne. Uanset hvor store anstrengelser man gør sig vil de rekonstruerede landskaber selvfølgelig kun være antydninger af forhold, som det er umuligt fuldstændigt at genskabe. Til gengæld har arbejdet med haverne skiftet karakter, idet man i stadig højere grad har sørget for grundig dokumentation af hver enkelt haves plan og beplantning og de enkelte bygningers omgivelser, inden disse flyttes til museet. Tidligere beboere er blevet interviewet og samtidig med at bygningerne blev taget ned, har man opmålt haverne, registreret planterne og hvor det er muligt har man også overført planter til museet.⁴

Kort sagt blev det nu intentionen at genskabe haverne således, at de i så stor udstrækning som muligt var i overensstemmelse med forholdene på hjemstedet. Denne ændring svarer til ændringen i arbejdsmetoden med hensyn til bygningerne på museet. Fra at genskabe bygningerne i en original form gennem omfattende restaureringer, er man gået over til at bevare senere tilbygninger, ændringer og ombygninger,

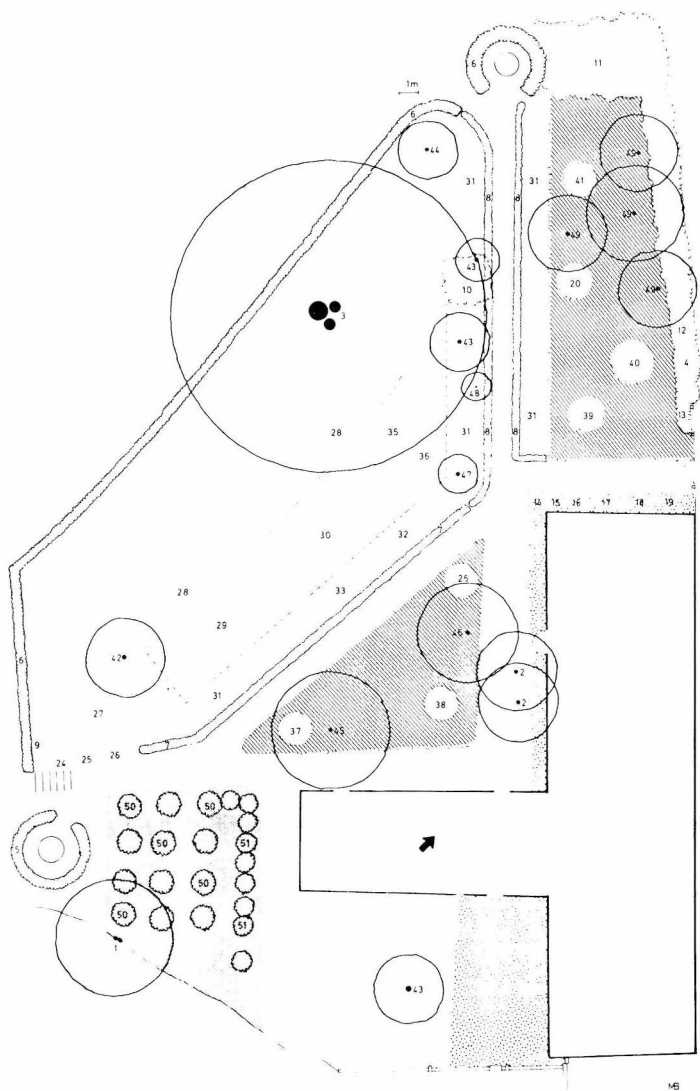

Fig. 2. Plan over haven ved vandmøllen fra Ellested, Frilandsmuseet. Haven er genskabt efter forbilledene fra hjemstedet i landskabelig stil karakteriseret ved uregelmæssige og varierede former. Opmålt og tegnet af Mogens Brahe 1985.

reparationer, slid osv., således at bygningen bliver bevaret så fuldstændig som muligt.

Et af de fineste eksempler på denne type kopieret haveanlæg er det ved museets fynske vandmølle, som i anlægsform repræsenterer tiden omkring 1890–1900. Her har den landskabelige engelske havestil, der havde været på mode i toneangivende kredse i 1700-årene, dannet forbillede for den velstående møller. I sidste halvdel af forrige århundrede blev det også mere udbredt at sætte pottedplanter i vinduerne i landbohjem, og en gammel aspidistra hjemtaget sammen med møllen fuldender det autentiske præg.⁵

Efterhånden som de gamle bondehaver ude i landet med stor hast forsvinder, får haverne på Frilandsmuseet en stadig større dokumentationsmæssig værdi. Slots- og herregårdshaver er som ovenfor nævnt, veldokumenterede i gamle tegninger og beskrivelser. Det er bondehaverne ikke, og derfor er Frilandsmuseets haver enestående. De tidligste anlagte haver rummer stil- og museumshistorie, de senere anlagte haver er kopier af haveanlæg, hvis lige for længst er forsvundet eller ændret til ukendelighed. Dertil kommer, at der i haverne vokser gamle sorter af forskellige planter, som det vil være vanskeligt at genfremskaffe, f.eks. er museets samling af gamle frugttræer bemærkelsesværdig.

Men arbejdet med haver og landskaber på Frilandsmuseet er ikke det eneste, der gøres på dette felt, og efterhånden er flere lokale museer gået aktivt i gang med at dokumentere og udforske den lokale havetradition på deres egn. I et samarbejde mellem Frilandsmuseet og et antal lokale museer er det, takket være støtte fra Statens Museumsnævn, blevet muligt at iværksætte et forsknings- og dokumentationsprojekt, for at få indsamlet landsdækkende viden om gammel landlig havekultur. Arbejdet indledes i dette år med et pilotprojekt der bl.a. har til hovedopgave at udarbejde en oversigt over eksisterende såvel bevarede som komponerede gamle haveanlæg i Danmark med redegørelse for disse haveanlægs kulturhistoriske og havebrugshistoriske baggrund.

På dette grundlag er det så intentionen at iværksætte egentlige undersøgelser og analyser af den landlige havekultur med udgangspunkt i tiden omkring de store landboreformer, og at følge havekulturens udvikling i 1800-årene op til vor tid.

Væsentlige problemstillinger vil f.eks. være:

Spørgsmålet om myndighedernes indflydelse på have dyrkningen på landet; ikke mindst i forbindelse med udskiftningen og udflytningen gjordes energiske forsøg på at fremme bøndernes have dyrkning primært ud fra økonomiske og nyttebetonede holdninger. Hvor stor gennemslagskraft havde disse bestræbelser, og hvordan var forholdene forskellige steder i landet?

Hvis man ser på havernes stilpræg og formsprog, er der tale om indflydelse fra højere stand, her med et tidsmæssigt eftersløb og uden de brud med traditionerne, som man kunne finde i herregårdsanlæg o.l. I landbefolkningens haver blev nyere former lagt oven på tidligere formelementer, bondehavens udvikling viser således en anden kontinuitet baseret på traditionerne, og i bondehaven kan man derfor aflæse elementer af havekulturens udvikling fra tidlige middelalder til i dag. Men hvorledes er denne nyhedsspredning foregået? Hvem har været innovatører, hvilken betydning havde havebrugslitteraturen, hvilken rolle spillede godsejeren, præsten, gårdmænd og husmænd?

Efterhånden som havekulturen udvikledes på landet i 1800-årene, er det spørgsmålet, om de ændringer i samfundsmæssige og landbrugsøkonomiske forhold, livsform og selvpfattelse, som manifesterede sig i arkitektur, boligindretning osv. også afspejles i havekulturen. Kan man indkredse en egentlig landlig havekultur med udvikling af et selvstændigt formsprog og stilpræg, kan vi finde en ny måde at betragte og anvende haven på, som er knyttet til »den ny tids bonde«?

Afspejler haverne en ændring i naturopfattelsen? Hvilken rolle har højskolebevægelsen haft?

En anden nok så væsentlig del af projektet vil være iværksættelsen af en landsdækkende registrering og dokumentation af ældre, velbevarede landbohaver. Havekunst arbejder med foranderlige materialer, og hver have er et flygtigt kunstværk. Efterkrigstidens ændringer på landet har været ødelæggende for de gamle, arbejdskrævende haver. Nye boliger opførtes, fritidsvaner forandredes og haven som husets fine, udendørs stue har gennemgået store forandringer. Græsslåmaskinen skal kunne komme frem, helst uden forhindringer, leg og spil kræver øgede arealer og man foretrækker en siddeplads ved en solvendt væg frem for skyggen i lysthuset. De gamle haver er for længst blevet utidssvarende. Det er derfor vigtigt at de, der

er tilbage, registreres nu, mens der endnu kan findes rester af den gamle havetradition på landet.

Noter

1. Peter Michelsen: Fortid på Friland. Hvordan et frilandsmuseum bliver til. 1990 s. 41ff.
2. Grethe Jørgensen: De fynske haver på Frilandsmuseet. Nationalmuseets Arbejdsmark 1986 s. 49ff.
3. Peter Michelsen: Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Museets historie og gamle huse. 3. udg. 1985. Frode Kirk og Bjarne Stoklund: Moving Old Buildings. Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet, History & Activities. 1966. Peter Michelsen: The Origin and Aim of the Open-Air Museum. Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet, History & Activities, 1966.
4. Erik V. Jensen: Frilandsmuseet – haver og landskab. Nationalmuseets Arbejdsmark 1977 s. 69ff. Peter Michelsen: Fortid på Friland. Hvordan et Frilandsmuseum bliver til. 1990 s. 50f.
5. Grethe Jørgensen ovenfor anf. s. 52f.